

Айтеке К.А.

Alikhan Bokeikhan University

Қазақстан, Семей қ.

e-mail.ru: kamshat.aiteke@gmail.com

ӘЛЕУМЕТТІК КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аннотация. Қазіргі уақытта біздің мемлекетіміздің негізгі міндеті азаматтық қоғам институттарының рөлін арттыру және тиімді қалыптастыру және олардың азаматтардың конституциялық құқықтарын, заңды мүдделерін мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары тарапынан құқыққа қарсы қол сұғудан қорғауға қатысуы болып табылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік мемлекет, азаматтық қоғам, құқықтық мемлекет, азаматтың құқықтары мен бостандықтары, қоғамдық ұйымдар, әлеуметтік құқықтар

Айтеке К.А.

Alikhan Bokeikhan University

Қазақстан, г.Семей

e-mail.ru: kamshat.aiteke@gmail.com

Социальный конституционализм и эволюция формирования гражданского общества в Республике Казахстан

Аннотация. В настоящее время основной задачей нашего государства является повышения роли и эффективного формирования институтов гражданского общества и их участия в защите конституционных прав, законных интересов граждан от противоправного посягательства со стороны государственных органов и их должностных лиц.

Ключевые слова: социальное государство, гражданское общество, правовое государство, права и свободы гражданина, общественные организации, социальные права

Aiteke K.A.

Alikhan Bokeikhan University

Kazakhstan, Semey

e-mail.ru: kamshat.aiteke@gmail.com

Social constitutionalism and the evolution of the formation of civil society in the republic of Kazakhstan

Abstract. Currently, the main task of our state is to increase the role and effective formation of civil society institutions and their participation in the protection of constitutional rights and legitimate interests of citizens from unlawful encroachment by state bodies and their officials.

Key words: social state, civil society, rule of law, citizen's rights and freedoms, public organizations, social rights

Әлеуметтік конституционализмнің эволюциясы және Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның қалыптасуы елдің саяси, әлеуметтік және құқықтық салаларындағы өзгерістерді көрсететін маңызды процестер болып табылады. Әлеуметтік конституционализм - бұл Конституция мемлекеттің құқықтық құрылымының негізгі принциптерін белгілеп қана қоймай, сонымен бірге азаматтардың әлеуметтік құқықтары мен

бостандықтарына кепілдік беруі керек деген тұжырымдама. Азаматтық қоғам - бұл мемлекеттік саладан тыс жұмыс істейтін, бірақ саяси, әлеуметтік және экономикалық процестерге әсер етуге, азаматтардың құқықтарын қорғауға және қоғамдық пікір қалыптастыруға бағытталған тәуелсіз қоғамдық ұйымдардың, институттар мен бастамалардың жиынтығы.

Әлеуметтік мемлекеттің мәні-қоғамның әлеуметтік өмірінің әртүрлі

салаларында адам мен азаматтың қажеттіліктері мен мүдделерін кешенді қамтамасыз ету және қорғау. Сондықтан Конституция II бөлімде азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін бекіте отырып, оларды лайықты өмір мен еркін дамуды қамтамасыз ету тек мемлекеттің ғана емес, адамның және азаматтың өзі, оның санасы мен еркі болып табылатындай етіп қалыптастырады. Әлеуметтік мемлекет бірінші кезекте қоғамда жеке бастама мен экономикалық еркіндік үшін қажетті жағдайлар жасауға міндетті. Азаматтық қоғам-бұл басты кейіпкер және ондағы процестер мен қатынастардың субъектісі оның қажеттіліктері, мүдделері мен құндылықтарының бүкіл жүйесі бар адам болатын қоғам. Бұл тұжырымдама сонымен қатар мемлекетке және оның органдарына қарамастан, қоғамдық қатынастардың барлық жиынтығын білдіреді: саяси, экономикалық, мәдени, ұлттық, діни, отбасылық және басқалар, жеке мүдделердің алуан түрлілігін көрсетеді.

Қоғам демократиялық дамудың белгілі бір кезеңінде ғана азаматтық сипатқа ие болады және елдің экономикалық, саяси дамуына, халықтың әл-ауқатының, мәдениеті мен өзіндік санасының өсуіне қарай қалыптасады. азаматтық қоғамның қалыптасуы мен елдегі демократияның дамуы тығыз байланыста: азаматтық қоғам неғұрлым дамыған болса, мемлекет соғұрлым демократиялық болады. Азаматтық қоғамды қалыптастырудың бүкіл процесі үшін адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, олардың туа біткен және бөлінбейтін табиғаты туралы конституциялық ережелер шешуші мәнге ие. Қазақстан Республикасының Конституциясы әлеуметтік нормалардың өте кең тізбесін бекітеді. Мәселен, әркімнің еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға, қауіпсіздік пен өмір талаптарына жауап беретін еңбек жағдайларына, қандай да бір кемсітусіз еңбегі үшін сыйақыға, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауға құқығы, оларды шешудің заңда белгіленген тәсілдерін пайдалана отырып, жеке және ұжымдық еңбек дауларына құқығы бар,

соның ішінде ереуілге құқық. Әркімнің демалуға құқығы бар (24-бап). Азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасалуда (25-баптың 2-бөлігі). Неке және отбасы, ана, әке және бала мемлекеттің қорғауында (27-баптың 1-бөлігі). Қазақстан Республикасының азаматына жалақының ең төменгі мөлшеріне, жасы бойынша, ауырған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздер бойынша әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік беріледі (28-баптың 1-бөлігі). Әркімнің денсаулығын қорғауға құқығы бар, заңда белгіленген медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқылы (29-баптың 1-бөлігі және 2-бөлігі). Мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуға кепілдік беріледі, азаматтың конкурстық негізде мемлекеттік жоғары оқу орнында тегін жоғары білім алуға құқығы бар (30-баптың 1-бөлігі және 2-бөлігі). Мемлекет адам өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғауды мақсат етеді (31-баптың 1-бөлігі)[1].

Қазіргі қоғам өмірінің ақпараттық саласында қоғамдық пікір маңызды рөл атқарады. Қоғамдық пікір тәуелсіз әлеуметтік фактор ретінде азаматтық қоғамның тәуелсіз және тәуелсіз саяси-билік бөлінісі жағдайында ғана қалыптасады. Мұндай еркін қоғамдық пікір тек азамат ретінде емес, жеке тұлға ретінде еркін болған жағдайда ғана мүмкін болады. Жариялылық бар жерде, жеке пікірлердің нақты плюрализмі бар жерде ғана қоғамдық пікір қоғамдық институт ретінде тәуелсіз, әлеуметтік маңызды құбылыс ретінде пайда болуы мүмкін. Сондықтан Қазақстанның саяси мемлекеттік билігі бұқаралық ақпарат құралдарында қоғамдық пікір туралы мәліметтерді жария таратуға байланысты қатынастарды заңнамалық тұрғыдан реттеуге тырысады. Қазіргі құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам өкілді және тікелей демократияның дамыған институттарын және өзін-өзі басқарудың әртүрлі нысандарын ұсынады. Қазақстандағы азаматтық қоғамның маңызды құрамдас бөлігі әртүрлі қоғамдық бірлестіктер – саяси партиялар, кәсіби, түрлі қоғамдық ұйымдар, мекемелер, қозғалыстар,

қорлар, еңбек ұжымдары болып табылады. Азаматтық қоғамның Қазақстанда жетілмеу себептері оның мәдени-әлеуметтік жағдайлардың толық дамуымен байланысты. Қазақстанда азаматтық қоғамның дамуы үшін әлеуметтік эволюция қажет. Әрине бұл азаматтық қоғамның мәдени-әлеуметтік дамуын қол құсырып күтіп отыруын қажет етпейді. Мәдени-әлеуметтік даму уақытқа ғана байланысты емес, ол мемлекеттің, қоғамның және оның институттарының белсенді күш салуына байланысты. Азаматтық қоғамда азаматтардың халықаралық дәрежеде танылған ережелерге сай құқықтары мен бостандықтары сақталып, заң үстемдік етеді. Азаматтық қоғам материалдық, қоғамдық, саяси және мәдени тұрғыда жоғары дәрежеде дамыған кезде құқықтық мемлекетке айналады.

Құқықтық мемлекет-конституциялық басқару тәртібі қамтамасыз етілген, шын мәнісіндегі билік бөлінісі мен олардың тиімді қарым-қатынасы мен өзара бақылауы жүзеге асырылған, саясат пен билік құрылымына әлеуметтік бақылау орнатылған, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі қалыптасқан мемлекеттік құрылым. Құқықтық мемлекеттің негізінде демократиялық жолмен қабылданған заң алдында барлық қоғам мүшелерінің тең саңылауы, заңның халықтың еркін білдіруі және жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының қамтамасыз етілуі танылады[2].

Қазақстан Республикасында, көптеген басқа елдер сияқты, әлеуметтік конституционализм мен азаматтық қоғам тұжырымдамасының эволюциясы мен дамуы жүріп жатыр: Қазақстанда азаматтардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін нығайтуға бағытталған конституциялық реформалар жүргізілді. Қазақстан Конституциясымен азаматтардың әлеуметтік құқықтарының кепілдіктері күшейтілді. Соңғы жылдары тұрғын үй құқығы, сапалы денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қорғауға қол жетімділікті қоса алғанда, әлеуметтік құқықтардың тізімін кеңейтетін өзгерістер болды. Реформалардың бұл бағыты азаматтардың муниципалдық құрылымдар

деңгейінде шешім қабылдау процестеріне белсенді қатысуына және олардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға бағытталған. Соңғы жылдары азаматтық бостандықтар мен құқықтарды нығайтуға, соның ішінде сөз, жиналыс, ақпарат және т.б. конституциялық өзгерістер азаматтардың осы құқықтарын көбірек қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Конституциялық өзгерістер құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын заң алдында сақтаудың негізгі қағидаттарын бекітуге бағытталған. Қазақстанның конституциялық саласындағы бұл өзгерістер азаматтардың өмір сүру жағдайларын жақсартуға және мүдделерін қорғауға, оларға көбірек әлеуметтік құқықтар мен бостандықтарды, сондай-ақ елдің саяси және қоғамдық өміріне белсенді қатысуды қамтамасыз етуге деген ұмтылысты көрсетеді. Бұл Конституциядағы тұрғын үй, денсаулық сақтау, білім беру және басқалары сияқты әлеуметтік құқықтар каталогын кеңейтуді қамтиды[3].

Елде үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ), кәсіподақтарды, қауымдастықтарды және азаматтық қоғамның басқа да нысандарын қоса алғанда, тәуелсіз қоғамдық ұйымдардың дамуы жүріп жатыр. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды: адам құқықтарын қорғау, әлеуметтік көмек, білім беруді дамыту, денсаулық сақтау, экология, мәдениет және т.б. сияқты әртүрлі салалармен айналысатын ҮЕҰ. Кейбір танымал ҮЕҰ-ға «Adil Soz» (құқықтар мен бостандықтар орталығы), «Eurasia Foundation» (Еуразия Қоры), «Sana Sezim» (әйелдер мен балаларға көмек орталығы), «ARGO» (азаматтық зерттеулер мен бастамалар орталығы) және басқалары кіреді. Кәсіподақтар әртүрлі салалардағы жұмысшылардың мүдделерін қорғауда маңызды рөл атқарады. Белгілі бір кәсіптік, мәдени, діни немесе білім беру топтарының мүдделерін білдіретін әртүрлі бірлестіктер бар. Мысалы, кәсіпкерлер қауымдастығы, мәдени бірлестіктер, діни ұйымдар және басқалар. Елде белгілі бір мәселелерді шешуге немесе адамдардың белгілі бір санаттарын қолдауға бағытталған көптеген қоғамдық қорлар мен бастамалар бар. Олар

қайырымдылықпен, мұқтаждардың көмегімен, жастардың дамуымен және тағы басқалармен айналыса алады. Бұл ұйымдар мен бірлестіктер елдің қоғамдық өміріне, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, білім беруді, мәдениетті, экологияны, әлеуметтік көмекті және басқа да салаларды дамытуға елеулі үлес қосады. Олар сондай-ақ азаматтық қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді және қоғам мен мемлекет арасындағы азаматтық диалогты нығайтуға қатысады. Бұл ұйымдар азаматтардың құқықтарын қорғауда, билікті бақылауды жүзеге асыруда және заңнаманы жақсарту бойынша ұсыныстар енгізуде маңызды рөл атқарады. Азаматтардың елдің саяси өміріне қатысуын арттыруға, соның ішінде биліктің әртүрлі деңгейлерінде талқылау және шешім қабылдауға ықпал ету мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған реформалар жүргізілуде. Азаматтардың құқықтық кепілдіктерін нығайтуға, азшылықтардың құқықтарын қорғауға, сондай-ақ мемлекетті басқаруда ашықтық пен ашықтық қағидаттарын дамытуға ықпал ететін заңдар қабылданады. Тұтастай алғанда, Қазақстан Республикасында әлеуметтік конституционализм эволюциясы мен азаматтық қоғамның қалыптасу процестері азаматтардың әлеуметтік құқықтарының кепілдіктерін нығайтуға және елдің саяси және қоғамдық өміріне қоғамдық қатысуды дамытуға деген ұмтылысты айғақтайды.

Конституциялық реформалар шеңберінде Қазақстанда жергілікті өзін-өзі басқаруды нығайтуға да көңіл бөлінді. Конституциялық өзгерістер жергілікті маңызды мәселелерді шешуде жергілікті өзін-өзі басқарудың рөлі мен функцияларын күшейтуге бағытталған. Бұл оларға аумақтарды дамытуға, әлеуметтік бағдарламаларға, инфрақұрылымға және басқа аспектілерге қатысты мәселелер бойынша тәуелсіз шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлау процесі демократиялық және ашық болды. Бұл сайлаушылар алдындағы жауапкершілікті арттыруға және жергілікті деңгейде биліктің заңдылығын арттыруға ықпал етеді. Конституциялық реформалар жергілікті деңгейде шешім

қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуын арттыруға бағытталған. Бұған қоғамдық тыңдаулар өткізу, бюджетті қалыптастыру процесіне азаматтық ұйымдардың қатысуы және жергілікті аумақтардың дамуын жоспарлау кіреді. Жергілікті деңгейде тиімді басқару мен функцияларды орындауды қамтамасыз ету үшін жергілікті өзін-өзі басқару үшін кадрларды даярлау және дамыту жұмыстары жүргізілуде. Бұл шаралар Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқарудың рөлі мен маңыздылығын күшейтуге, жергілікті жерлерде халықтың өмір сүру жағдайларын жақсартуға, сондай-ақ демократия деңгейін және жергілікті деңгейдегі азаматтар алдындағы биліктің жауапкершілігін арттыруға бағытталған.

Бүгінде құқықтар мен бостандықтардың кепілдігі әлсіреді, әсіресе әлеуметтік-экономикалық құқықтарға қатысты. Бұл халықтың өмір сүру деңгейінің бірнеше рет төмендеуінен көрінеді. Біздің өмірімізде заңдылық пен Конституция іс жүзінде жоқ. Адамның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық деп жариялау таза декларацияланған, көбінесе тоталитарлық мемлекеттің жойылуымен байланысты процестердің стихиялылығымен, жаңа мемлекеттіліктің сипаты туралы нақты идеялардың болмауымен, қоғамның болған өзгерістерге дайын болмауымен анықталады, бұл қоғамның бөлінуіне және саяси қарама-қайшылыққа әкелді[4].

Сонымен қорыта келе, әлеуметтік конституционализмнің эволюциясы азаматтардың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарының каталогын кеңейтуге мүмкіндік береді, оларға жақсы өмір сүру жағдайларын, денсаулық сақтау, білім беру, тұрғын үй және басқа да әлеуметтік игіліктерге қол жетімділікті қамтамасыз етеді. Бұл халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға және әлеуметтік теңсіздіктерді азайтуға ықпал етеді. Азаматтық қоғамның қалыптасуы азаматтардың қоғамдық өмірге қатысуын қамтамасыз ету, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, сондай-ақ билікті бақылау үшін маңызды. Тәуелсіз қоғамдық ұйымдар, ҰЕҰ, кәсіподақтар және азаматтық қоғамның басқа құрылымдары

қоғамдық пікірді қалыптастыруда және маңызды шешімдер қабылдауға қатысуда маңызды рөл атқарады. Әлеуметтік конституционализмнің дамуы құқықтық мемлекет қағидаттарын нығайтуға ықпал етеді, заң алдындағы теңдікке және конституциялық құқықтар мен бостандықтардың сақталуына кепілдік береді. Бұл демократиялық институттарды нығайту және қоғамдағы тұрақтылықты сақтау үшін маңызды. Әлеуметтік конституционализмнің эволюциясы және азаматтық қоғамның дамуы елдің экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін тұрақты орта құруға ықпал етеді. Олар инвестициялық климаттың жақсаруына ықпал етеді, инновациялар мен дамуға

ықпал етеді, бұл өз кезегінде елдің тұрақтылығы мен өркендеуіне ықпал етеді. Әлеуметтік конституционализмді нығайту және азаматтық қоғамды дамыту Қазақстан Республикасын

Халықаралық ынтымақтастық пен әріптестік үшін, сондай-ақ өңірдегі басқа елдер үшін үлгі бола алады.

Осылайша, Қазақстан Республикасында әлеуметтік конституционализм эволюциясы мен азаматтық қоғамның қалыптасуының өзектілігі азаматтардың ел өміріне қатысуға және оның дамуына ықпал етуге мүмкіндігі бар неғұрлым әділ, орнықты және дамыған қоғам құрудан тұрады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды (01.01.2023ж берілген [өзгерістер мен толықтырулармен](#)).
2. Кукеев А.К. Конституционализм в Республике Казахстан: понятие и значение. Вопросы современной юриспруденции. №1(63), 2017г. С. 29-33.
3. Ударцев С.Ф. Конституция и эволюция общества (вопросы теории и философии права). – СПб.: Университетский издательский консорциум, 2015. – 388 с. – С. 21-30.
4. Чуланова З.К., Қайратқызы Г. Орталық Азиядағы адам дамуының проблемалары мен мүмкіндіктері // Экономика: стратегия и практика.- 2019.- № 1 (14) - 220с.

References

1. Қазақстан Respublikasynuң Konstitucijasy 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyқ referendumda қабылданды (01.01.2023zh berilgen өзgerister men tolyқтыrularmen).
2. Kukeev A.K. Konstitucionalizm v Respublike Kazahstan: ponjatie i znachenie. Voprosy sovremennyj jurisprudencii. №1(63), 2017g. S. 29-33.
3. Udarcev S.F. Konstitucija i jevoljucija obshhestva (voprosy teorii i filosofii prava). – SPb.: Univer-sitetskij izdatel'skij konsorcium, 2015. – 388 s. – S. 21-30.
4. Chulanova Z.K., Қайратқызы G. Орталық Azijadaғы adam damuynuң problemalary men мүмkindikteri // Jekonomika: strategija i praktika.- 2019.- № 1 (14) - 220s.

Сведения об авторе:

Айтеке Камшат Адуқызы

Лауазымы: Alikhan Bokeikhan University 3-курс докторанты

Пошталық мекен- жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қаласы, Мәңгілік ел көшесі 11.

Ұялы тел. 87071895179

E-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

Айтеке Камшат Адуқызы

Должность: докторант 3-курс Alikhan Bokeikhan University

Пошталық мекен- жайы: 071400, Республика Казахстан, город Семей, ул. Мәңгілік ел 11.

Ұялы тел. 87071895179

E-mail: kamshat.aiteke@gmail.com

Ayteke Kamshat Adukyzy

Position: Doctoral student 3rd year of Alikhan Bokeikhan University

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey, street Mangilik el 11

Mob.phone: 87071895179

E-mail: kamshat.aiteke@gmail.com